

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

چند پژوهش زبانشناختی درباره کرمانجی

Çend Lêkolînên Zimanî ser Kurmancî

Klêmans Skelbêr (Clémence Scalbert) û yên din

Wergêr: Elî Paksêrêşt

کلمانس اسکالبر و دیگران

ترجمه‌ی: علی پاک سرشت

انتشارات پنیویس

ایمیل: penivis2016@gmail.com/تلفن: ۰۹۱۰۹۴۷۵۶۷۷/۵۶۸۹۰۱۵۶

- نام کتاب: چند پژوهش زبانشناختی درباره کرمانجی
- نوشته ی: کلمانس اسکالبر و دیگران
- ترجمه ی: علی پاک سرشت
- سال چاپ: ۱۳۹۵
- نوبت چاپ: اول
- شمارگان: ۱۰۰۰ جلد
- طرح جلد: مجید باقری
- قیمت: ؟؟؟؟؟؟؟؟؟؟؟؟؟ تومان

شابک:

Naverok

Zimanê kurdên Tirkîyeyê: Pêwîstiya ramanêke nû li ser peyva zimanê kurdî	6
Rola diyasporaya kurd di çêbûna wêjeya nûjen a kurdiyê li Swêdê da	36
Ziman û wêjeya kurdî di Ermenistana Soviyetê da	46
Çend xal li bara bikaranîna kurdiya kurmanciyê	56
“Ku” di kurmancî û farisî da	70

Koma niviskaran 0

Zimanê kurdên Tirkîyê: Pêwîstiya ramanêke nû li ser peyva zimanê kurdî

Nivîskar: Clémence Scalbert-Yücel (Werger ji fransî)

Kurte:

Ev nivîsar, ku ji lêkolînek meydanî li Tirkîyê da pêkhatiye, peyva "zimanê kurdî" dibe jêr pirsê, ev peyv bi tiştêkî tenê îşare nake lê belê gûneyên cûr bi cûr nexş dîke. Tirkîyeyê her dem, hetanî demeka nêzîk jî, hebûna zimanê kurdî înkâr kiriye û bi awayên taybet wê dîke tirkî. Pol û dabeşên rojavayî hebûna zimanê kurdî nîşan didin. Mirov zimanên gellekî nêzîk lê malbatên cuda dibîne ku axêverên wan xwe kurd didin nasandin. Pes, pênasînên zimannasî û civakî ji tiştê ku wek "zimanê kurdî" ye, her dem li hev du nakin. Têvelîtî û gûnegûniya zimanî girîng e: Derketina tevgerên neteweperwer û hewldanên sa standardkirinê ew xurtir kiriye. Yekkirina zimanî şikest xwariye: Di nav welatê ku

Koma nivîskaran V

kurd tê de jiyan dikin, çendîn pîvanên kurdî derketine. Ji ber ku yekîtiya zimanî pirr caran wek desteber û garantiya hebûna gel tê dîtin, loma warên çekdarên kurd hin siyasî, ramiyarî û gotinan pêk tînin ku mebesta wan berpekirin an nîşandana yekîtiyeka zimanî ye. Serencam, bi hîlbijartina tirkî, zimanê serdest li Tirkîyeyê, yê ku kurd zimanekî hevbeş pêk tînin.

Peyvên sereke:

Zimanê kurdî, netewe, pêname, diyarkirin, Tirkîye.

Pêşgotin:

Tevgera neteweyî ya kurd, di dirêjîya deh salên destpêkiyên sedsala 20 da hewl da ku zimanekî kurdî yê yekbûyî çêbike. Ev zimanê taybet divê bibûya zimanê amûrî yê gelê ku dê bêçêkirin û dîsan jî bibûya nîşana taybetmendiya neteweyî. Ligel vê, bi guhartinên cuda li beşên ciyawazên civaka zimaniya kurd di bin saya çendîn dewletan da (Îran, Iraq, Tîrkiye, Sûriye û Soviyeta berê), dîsan jî bi siyaseta û ramiyariyên zimanî yên cuda û pêkhatî ji aliyê van dewletan va, yekîtiya zimanî çênebûye. Bi pêknehatina yekîtiya zimanî, gelo îro peyva "zimanê kurdî" bi çi wateyê ye ku bi gelemperî tê bi kar anîn? Mebesta vê nivîsarê ev e ku li ser vê peyvê ji nû ve bifikire û listokên zimanî-der di diyarkirina zimanan de hûrgilî bike.

Pênasîn û navlêkirina zimanan listokek siyasî û ramiyarî di xwe de dihewîne: Ew dikarin ji bo pênasîna civakên

komelî-zimanî hîkariyê dayînin ku tevgera neteweya kurd hewl daye wek netewe binase. Di rastiye da, Billig (1997: 32,33) dinivîse:

"Di diyarkirina sînore zimanekî da anegorî ye zimannasiyê, tiştên nediyar pirtir in. Şerrê ji bo serdestiyê ku digel çêkirina dewletan e, heman tiştê diyar di hêzê da ye ji bo pênasîna ziman [...]. Wîsan xuya dike ku çalakiyên hevbeş sa navlêkirina zimanan bi rêya têkoşîn ji bo serdestiyê peyda dibe."

Gelê kurd, notila zimanê kurdî, tişteki diyar nîne: Ew ji komek kes pê hatiye ku agahane û bi dilxwazî girêdayî pênasê ya kurdî yan kurdîtiyê ne, ku ew jî ji li ser hin "efsaneyan(O'Şea 2004) û nîşanên berzên berçavtir çêbûne ku li pênaseyên bin-kurdî serratir in. Bîrdoza ku armanca wê hevgirtin û yekbûn e gelo çawan dikare xwe digel gûnegûniya zimanî li hev bê? Wateyên siyasî û ramiyarî yên di bin wan nîşanên zimanî da çi ne? Me hewil daye li vir da, li ser nîşanên cûda yên zimanî û bikaranînên zimanî û ramiyarî li vir lê hûr bin ta ku pîrsa

zimanê kurdî û lîstoka pênasînên zimanî dîsan bèn berçavgirtin; ev yek li ser lêkolînekê li Tirkîyê, li Stembolê û di navçeyên kurd, bi taybet cem kesên(nivîskar, sernivîskar, zimannas, hwd.) pêk hatiye ku ji bo amadekirin û geşdana zimanê standard(pîvan) rasterast alîkariyê didin û em ê hewil bidin nimînendeyên zimanî û her weha bikaranîna zimanî û ramiyariyên(siyasî) wê di li vir da vekolin ta ku mijara zimanê kurdî û mercên pênasînên zimannasî dîsan berçav bigirin.

1. Zimanê kurdî di qada ramiyarî ya Tirkîyê da:

Tirkîkirina "zaravayên kurdî";

Komara Tirkîyeyê ku di 1923'an da damezirî, ji tirkîkirina welêt û yekîtiya wê piştîvanî kir, gotina xwe li ser kurdan diyar kir. Gelê kurd, ziman û welatê wan, Kurdistan, tê înkarkirin. Ev peyv di dawiyê da hatin qedexekirin(anîna wan ser zimên wekî cinayet bû) û bikaranîna zimanê kurdî ji salên 1920'î va bi şidet tê tepeserkirin û peyva Kurdistan bi peyva Rojhilat(Doğu) va hatiye guhartin, piştîre bûye Anatoliya Rojhilat û di 1942'an da bûye Başûrê-Rojhilat. Nêrîna Ziman-Roj di salên 1930'yî da tê

çêkirin. Ev nêrîn ku armanca wê ev bû tirkî bike dayika hemû zimanan, bi hêsanî rê dide xwe ku kurdî bike "zaravayeka" tirkî. Enstîtuya Lêkolînan li ser Çanda Tirkî(Türk Kültür Araştırma Enstitüsü), ku di sala 1961`an da damezirî, di nava gellek rêxistinên fermî û wekfermî hejmarek berçav berhem li ser pîrsa kurdî weşandin. Li gor van berheman, zimanê kurdî zimanekî serbixwe nîne; tenê komek zarave ne ku rîşeya wan tirkî ye û piştî ku demeka gellekî dirêj di çiyayên Rojhelatê welêt da mane, nizim bûne û hatine guhartin û awayên wê yên cûr bi cûr ji hevdû nayên fêhmkirin. Di dabeşkirinên zimanî yên wekfermî li Tirkîyê da, zaraveyên kurdî, kurmancî û zazakî(kirmançca û zazaca) li ser zaraveyên Anatoliya Rojhilat, grûpa osmanî ya tirkî ya başûr(güney türkçesi) tên hesêbkirin.

Bîrdoza serdest ku dixwaze rêxistina zimanî ya kurdî bi tirkî va bike, piştrast dike ku ev ji wê hatiye qetîn, mirov dikare bi gotina Marcellesi(1981: 9-10) bibêje ku zimanê kurdî girêdayî tirkî ye. Di vê navebrê da, ev girêdayîbûn bi bikaranîna peyva zaraveyê pêk tê. Ev peyv îşare bi

١٢ Çend Lêkolînên Zimanî Kurmancî
devokeka navçeyî (tirkîya Rojhilat) dike û herdem xwedî
wateyeka biçûkkirinê ye.

Li gor gotara fermî, ev zarave ku ji nêzîkî 3 heya 5 hezar
peyvên pêk tên û ew jî bixwe peyvên emanet ên zimanên
din in ku xwedî wêje jî nîne. Bi "îsbatkirina"nebûna
zimanê kurdî, nîşandana wê wekî komek peyv ji
zaraveyên navçeyê yên pîrr feqîr ku peyvên guhartiyên
tirkî ne, mimkinnebûna perwerdeya kurdî, nivîsîn û
weşana bi kurdî jî bi dû re tê îsbatkirin(Şerefoglu û
Turkozu 1982: 31, 91). Li gorî vê gotara(fermî), hemû
"zaraveyên"kurdî ku gûnagûn in lê yek in: Ew tirkî dibin,
tên xwar, tên biçûkdîtin û di dawiyê da tên înkarkirin. Bi
vî awayî, benda 3'yan a çanûna hejmarê 2932'yan a 19`ê
Oktobra 1983'an li bara weşanê bi zimanên din jî bilî tirkî
destûr dide ku "zimanê dayikê yê hemwelatîyên Tirkîyeyê
tirkî ye". Bikaranîn û zimanê yekem ên din him qedexeyê
hem jî namimkin e ji ber ku ew tunenin. Pes, hemû
devokên kurdî di rewşeka wekhev da ne û tirkî wekî
zimanê her kesî di Tirkîyeyê da bi fermî tê nasîn.

Zimanê ku li dû fermînasînê ye;

**II. Navend û dorûber: Sînorên gerroke yê
"zimanê kurdî"**

Gûnegûniya zimanên kurdî,

Nivîskarê Şerefnamê (Yekemîn dîroka kurdan ku kurdekî bi farisî nivîsiye) di sedsala 16'an da dinivîse:

"Gelê kurd ji çar nijadan pêk tê ku ziman û toreyên wan ji hevdu cuda ne. Ya yekem bi navê kurmancî ye, ya duduyan lor, ya sisêyan kelhor û ya çarem goran e" (Bitlisi 1870: 27).

Wî nivîskarî gel li gor tore û ziman dabeş kiriye. Navên cûr bi cûr ku ew wek nijad bi nav dike, navên zimanan jî ne : Kurmancî, lorî, goranî û kelhorî. Şerefname dabeşbûna zimanên kurdî tîne holê û kurd jî bixwe li ser hebûna gelê kurd dupat dîkin. Cigerxwîn, helbestvanê kurd, di helbesta xwe bi navê "Kîme ez ?" (1973) da peyvên Şerefnamê bi kar tîne.

Karên zimannasiyê tişteki din dibêjin. Maurizio Garzoni yekemîn rêzimana kurdî di sala 1787'an da li Romayê weşand. Ev yekemîn berhema rêza dirêj a karên rojhilatnas û zimannasan e ku li ser şirove û dabeşkirina ziman(û / yan zaraveyên) kurdî kar kirine - divê bê diyarkirin ku ev kar jî hîn bi dawî nehatiye û herdem li ser tê nîqaşkirin û peyivîn. Îro di dabeşên zimanî yê rojavayî da, kurdî wek zimanekî îranî yê bakûrê rojava diyar dibe. Dubeşbûna zimanê îranî yê rojava bi du desteyên bakûrî û başûrî di destpêka sedsala 20'an da ji aliyê zimannasên wek Antoine Meillet yan Oscar Mann va hatiye îsbatkirin, em tenê navên van tînin. Wîsan e ku mirov torenasiya zimanê kurdî diyar dike û şiroveyên li ser "zaraveyên" kurdî li hevdu zêde dibin(pircaran bi navê teknivîsî) (8). Li gor nivîsên Meillet û Cohen(1981), kurdî bi du şaxeyan dabeş dibe: Devokên başûrî û kurmancî. Kurmancî bixwe dibe du desteyan:

Desteya rojhilatî yan başûrî(têkildar digel navçeyên Mukrî û Sina di Îranê, Silêmanî di Îraqê da) û desteya rojavayî yan bakûrî ku devokên gûnagûn (li Tirkiyê,

Ermenistanê, Îranê heya Xorasanê di [bakûrê] rojhilatê Îranê) tê da ne. Goranî û zazakî xwedî desteya zimannasiya xwe ne, ji heman malbatê lê di heman demê da ji kurdî cuda ne. Zaravyên lorî-bextiyarî her wiha kelhorî, yên desteya başûr-rojavayê devokên îranî ne (pes ji malbateka cuda ji ya kurdî û goranî-Zazakî ne). (li paşhata 2`yan binêrin).

Li gor vê dabeşkirinê, desteyên zimannasî yên kurdî çendîn heb in, bi du malbatan dabeş bûne, yek kurmancî ye, ya din çendîn û bênav e. Ji bilî devokên başûrî, dabeşên din yên zimanê kurdî digel kurmancî şaş digirin (jêderê binêrin). Di vê yeka dawîn da, peyva "zimanê kurdî" wisan diyar e ku bi desteya kurmancî îşare dike ku Şerefname li ser dipeyive, lê ji bilî zimanên din û/yan gelên ku Bilîsî nav lê birine.

Kurmancî

Peyva kurmancî xwedî çendîn wateyan e(9). Lê dîsan, peyvên kurmancî û kurmancî bi awayekî gelemperî beramberên kurdî yên peyvên kurdî û kurdî ne, ku ji erebî tînan û bi rêz îşare bi kurdan û zimanê wan dikin. Kurd(û

berî her tiştî axêverên kurmancî) bi vî awayê gelemperî bi navê peyva kurmancî îşare bi kurdan dike. Ji ber nêzîkiya erdnigarî digel erebî û farsî, peyvên kurd û kurdî bi pirranî di navçeyên başûr û rojhilat da bi kar dihatin. Pes, peyva kurmancî di nivîsên kurdî di destpêka netewegeriyê, di berbanga sedsala bîstan da bo îşareya giştî bi kurdan befirêh dibe. Di kovara kurdî ya Jîn(hejmar 14, 1919) da bi zimanê kurdî hatiye îşare kirin û ev jî bi kurmanc yan kurd va yek e(kurmanc, kurd bi wateya "gel"). Lê di vê kovarê da peyva kurmancî ji bo îşare bi zimanê kurdî bi giştî nehatiye kirin. Loma divê vê peyvê bi hemete bi kar bînin. Hem yek dike hem jî cuda: Çûn ku ji aliyekî va, hemû kurd dikarin wek kurmanc bîn dîtin û ji aliyekî din va kesên[kurdên] nekurmancî-axêv dikarin ji desteya kurmancî hetanî kurdbûnê derve bimînin(yan xwe dervebûyî yan jî di dervebûnê da hîs bikin). Bi her awayî, ev dervebûn tenê dikare piştî û digel çêbûna standard(pîvan) û navlêkirinên zimanan pêk bê û di rastiyê da jî, peyva kurmanc di nivîsê da îro êdî ji bo axivîn ji gelê kurd bi gelemperî di Tîrkiyê da bi kar nayê.

Gelo divê zazakî di desteya zimanên kurdî da cih bigire ?

Piraniya kurdên li Tirkîyê kurmancî-axêv in. Lê hejmarek berbiçav û kêmetewe jî zazakî-axêv in(10). Li gor Meillet, ev ziman ne li ser desteya kurdî ye. Dîsan, ew wekî gellek zimannasên rojava û rojhilatnas bi vê bawerê ye ku kurdî bi wateya rastîn ji zazakî cuda ye. Di sireyeka saljimêrê da, Soane (1913), Minorsky (1927), MacKenzie (1961) jî wisan encam didin-piraniya van nivîskaran zaraveyên başûrî yên ku Meillet nav lê birine jî ji desteya kurdî derdixînin. Bi vê, Soane (1913: V) vê yeka gelekî girîng zêde dike:

"Di anîna rastiyê ser zimên ku ev qebîle [hemû qebîleyên cîwar li Kurdîstana ku wî diyar kiriye, rûpel V] gişt zimanê kurmancî diaxivin, ku zimanê kurdî ye, divê bi wan qebîleyan bê îşare kirin ku di nav kurdan da dijîn, navê kurd lê hatiye kirin û zimanê wan-di nav ewrûpî û tirkan da - wek zaraveyeka kurdî hatiye navlêkirin".

Nivîskar di vir da îşare bi zaza-axêvan dike. Ew taybetmendiya zimanê wan ku li gor wî ji hêla zimanî va ne kurd in tîne holê û destnîşan dike ku ev qebîle û zimanê wan ji ber rastiya nêzîkiya erdnigarî, civakî hetanî etnîkî ya van desteyan, wek kurd hatine nasîn û tên nasîn. Navên ku li zaraveyên wan kirine li gor navçeyê cuda ne: Zazakî navê li zimanekî kirine ku axêverên wê li rojhilata Tunceli [Dêrsimê] da ne; ev bi awayekî berfireh ji aliyê hemû kurdan, axêver yan ne axêver û tirkan va bi kar hatiye. Navê Dimilî (Dimilkî) ji hêla axêverên wê va di navçeya bi taybet Sîverekê da tê bikaranîn. Du xwepeyvên watedarên din jî hene: Kirmanckî (di navçeya Tunceli [Dêrsimê]) û Kirdkî di navçeya Diyarbakir [Amed])(Blau 1989). Ew îşare bi zazakî dikin lê bi wateya zimanê kurmancan, zimanê kurdan e jî ye. (11) Wisan diyar e ku ev navlêkirin tevlêbûna axêverên zazakî di kurdîtiyê da tîne holê. Eger li gor zimannasên nav lêbirî li jorê, zazakî ne ya desteya kurdî be, lê dîsan jî axêverên wê dikarin xwe li ser civaka çandî û yan ramiyarî ya kurd bizanibin. Bi jihev cudakirina her du devokan, ev deste bixwe yan derveyî wan dikarin daxwaza dupatkirina

hebûnên cûrbicûr ên çandî û yan ramiyarî bikin. Nivîsara komkî bi navê Desteyên Etnîk di Komara Tirkîyê da, van desteyên etnîkiyên jêrîn dide nîşan dan: Kurdên Sunî; kurdên elevî; kurdên êzidî; zazayên elewî (Andrews 1989). Ziman wek hêmana etnîkiya ciyawaz û bingehîn tê hilbijartin. Li nêrîneka etnîkî va, desteya zaza ji desteya kurdî tê avêtin der, tiştê ku dikare bibe lê herdem xwedan îtibar nîne. Ev sînorê zimanî ku di nav kurdî û zazakî da hatiye danîn tê ragirtin yan berfirehkirin. Fattah, zimannas, vê nêrînê ne dipejirîne ne jî red dike. Lê dîsan, ew sebebên -zimannasî- nabîne ku zazakî ji desteya kurdî cuda bike ne jî tev lêbike. Ew di vê hîştinê da karekî rastîn dibîne ku "kurdûn" a axêverên zazakî "dîsan bîne holê". Ew dinivîse ku zazakî:

"bûye armanca bêstîqrariya ku kêman ji bo têkiliya wê bêguneh bûye ku li ser beşek pîr kêman ji vê civakê pêk hatiye ku bi şik dest hatiye ". (Fattah 2000: 64).

Ji desteya zimanên kurdî derva hîştina zazakî dikare rêyek sa kurdî nezanîna axêverên wê bibe. Bi vî awayî, hetanî tevgerek biçûk a neteweger a zaza heye ku xwe li

hember her gûne kurdbûnê diparêze. Bi saya vê tevgerê, zaza bûye navê gel, Zazaistan jî navê welat; kurd [jî] wek tirkên dagîrker tên dîtîn. Kovaên Ayre piştî Piya (duzimanî Zazakî- tirkî), ku di salên 1980 û 1990' î li Almanyayê çap dibûn, baştirîn nûnerên vê tevgerê ne. Kovarê hetanî alfabêya zazakî daye nasandin ku ji alfabêya kurdî (kurdî) cuda ye(12).

Mînakê zazakî rê dide me ku peyva giştîya "zimanê kurdî" nisbî bikin. Sînorên ku zimannasî dide herdem digel ên ku destê diyar dikin wekhev nînin. Ji bo hêsan kirinê, navîneka kurdî ya kurmancî-axêv(li gor Meillet) heye, devokên din ên kurdî gûnegûn in lê di encamê da desteyên ji hêla zimanî va nêzîkî kurdî ne, lê ne kurd in û bi awayekî rêk û pêk xwe kurd dizanin. Loma ev sînor nermoke û guherok in.

Tevgera kurd eger ku di destpêka sedsala 20'an da xwe geş da, xwe rûbirûyî gel û milletekî dît ku xwedî çendaniya gûnegûniya zimanî ye, pêwîstiya hebûna zimanekî yekbûyî dibîne ku gelê ku yê çêbibe bingeha xwe li ser datîne(13).

Ev standardkirin ê bi çî awayî pêk bê?

III- Derbasbûn ji zaraveyan ber bi zimanan:

Nemimkîniya çêkirina zimanê kurdî

Ziman û zarave

Ziman û zarave, peyvên bi eşkereyî ramiyarî (Billg1997: 31-36), herdem ku mirov ji rewşa zimanî li ba kurdan dipeyive, tîn bi kar anîn. Loma, baştir e ku wan bîn zelalkirin.

"Ziman zaraveyek e ku ji hêla ramiyarî va serketî be "(Calvet2002: 77). Di rastî da, tu tişt nahêle, di nêrîneka bingehîn da, zimanekî ji zaraveyekê cuda bike. Zimannasiyê ji destpêka xwe da nikariye van her du peyvan ji hevdu cihê bike (De Saussure1995: 287). Di rastiye da, ev cudayî tenê dikare warên civakî yan ramiyarî da bîn dîtin, warên ku zimannasiya giştî li ber çav nagire. Ciyawaziya di navbera ziman û zarave da di rewşa bingehîn da ye ku bi neçarî bi dest xistine (Calvet2002: 68). Di rastiye da, ziman hunerkarî ye.

Ji bo ku zarave bikaribe bigihîje rewşa zimên, divê pîvaneka zimannasîyê, alfabêyek, qanûnên avanasîyê, rêzimanî, bikaranîna peyvî çêbike. Divê hemû karkirdên civakî yan, herî kêr, karkirdên mezinayîyê jî bidin bi wî zaraveyî: Bikaranîn di navendên dewletê, perwerde, medya(dezgehên ragihandinê), çand. Rênivîs û wêje baştirîn çêker û awayên pîvanan in. Baştirîn nûnerên wê ne jî. Sa ku zarave bikaribe wek ziman serî hilde, divê awayên zimanî yên navçeyî belav bike û ji wan dûrtir biçe, ji hêla çendanî va berfireh bibe. Ziman awayekî serzaraveyî ye. Îrade û vîna çêkirina zimanekî gelek caran digel çêbûna gel tê holê, lê bidesthatina rastîn a ziman tenê bi dest xistina hêza ramiyarî va dibe.

Gelê wek gelê kurd, bê dewlet, di nav sînorên xurt ên navneteweyî da perçebûyî, ku di bin ramiyariyên zimanî yên cuda ne û tehemul dikin, gelo dikare bibe xwedî zimanekî bi wateya rastîn, yekbûyî û wek alava pêwendîyan, ya ramiyarî û çandî?

Çêkirina pîvanên zimanî yên kurdî. Ber bi îstiqrara dabeşên zimanî va ?

Di sed sala 20'an da, pîrsa zimanê neteweyî hember pîrhejmariya gûnegûniyên navçeyî ji bo neteweperestên kurd tê holê, Kovara Jîn (hejmara 10, 1919: 489-94) çêbûna Desteyek Kurd ji bo berfirehkirina zanist û weşîneyan îlan kir. Xalên destpêkî yên vê desteyê li bara zimên in. Li wir da, hîn pîrsa standard yan yekkirinê tune: Ev deste pêşniyar dike dersên " kurdî " bîn dan, ferhengên "kurdî" çap bibin, gotinên pêşyan bîn berhevkin ku hemû "zarave " tê da xwedî cih bin (tu caran navên wan nayên kirin-rengê hîn xwedî nav nînin, eger navên wan navçeyan nebe ku tê da tên axavtin), pirtûkên rêziman bîn çapkin. Vê desteyê ku piştî çend heyvan tê qedexekin, nikarî bernameyên xwe pêk bîne. Kurdsitan çênebû û pîrsa ziman bi awayekî cuda berfireh bû ku bi saya her yek ji wan dewletan e ku kurd di nav wan da perçeperçe bûne.

Di rastiyê da, li Îraqê da bû ku rêyek rastîn a standardbûna zimanî pêk hat ku rewşa ramiyarî ya bi tehemul ev yek hişt. Kurdî bû zimanê perwerde, çapemenî û nivîsînê. Devoka navçeya Silêmaniyê bi îtibartir sa çêkirina wêjeya nivîskî, wek bingeh hat bijartin. Navê vê zaraveyê soranî ye (Hassanpour 1992). Bi vî awayî, têkçûna di navbera civaka zimanî ya kurmancî da çêbû. Di rastî da, kurmanciya rojhilatî ji dema ku navê wê bû soranî, ciyawaz bûye. Ji bilî vê, asayîbûna ku ew mijara wê ye vê ciyawaziyê dupat dike û dadimezirîne. Kurmancî bi vî awayî ji devokên xwe yên başûrî va hat qutkirin û ev peyv tenê îşare bi kurmancî ya rojavayî dike. Ji vê demê va, peyva "kurmancî ", bêyî ku bibe sebaba şaşiyê, êdî bi rastî îşare bi hemû kurdan nake.

Ev rêya standardkirinê di hundir sînorên Îraqê da çêdibe û nagihîje kurdên Tirkîyê. Ji ber red û înkarkirina zimanê kurdî di Tirkîyê da, standardkirin hêdîtir û yekem car li derveyê welêt dest pê kiriye. Şaxeya navçeya Cizîrê (sînorên Tirkîyê û Îraqê) ye ku ji bo çêkirina zimanekî

kurdî standard a (dîn) bi kar tê ku navê wê kurmancî ye (15). Bi kêm, du şiroveyên pejiranbar ji bo bikaranîna vê şaxeyê heye. Ji aliyekî va, ev navçe xwedan gelek hetanî girîngtirîn helbestvan û wêjevanên kurd e: Di vê navçeyê da rê û toreyeka wêjeyî heye. Ji aliyê din va, malbatek girîng ji çalakên neteweperestên kurd ji nifşa malbata emîrê Cizîrê, Bedirxan in. Ewan in ku ji bo çêkirina [bingehê] zimanê kurdî xebat kirine, bi taybet Celadet Bedirxan. Zaraveyeka din wek qundax-ziman serî bilind dike. Lê dîsan, vî zimanî tu rewşa fermî, tu karkirda bi îtibar bi dest nexistiye (heya sala 1991`an, axavtina ziman û teqrîben tu weşan, nebûna dibistanan, medya hwd.). Bi vî awayî, pêvajoyên dawîn ên rêya standard kirinê ku Haugen nîşan dide (amadekirina karkirdê û pejirandina civakê) hîn divê bigihîjin encamê. Vê standardê nikariye xwe bide pejirandinê û ji ciyawaziyên zimanî yên navçeyî derbas dibin. Ev ciyawazî di Tirkîyê da mane. Ji devoka her kurdekî, mirov bi hêsanî dikare bizanibe bi eslê xwe ji kîjan derê ye. Lê, ev devok bi nisbî ji hevdu fêhm kirinê jî pêk tînin.

Zimanê standard û zimanê navçeyî

Di Tirkîyeyê da, kurdî hindekî standard bûye (hîlbijartina pîvanan, rêk û pêk kirina teşeyê). Belavbûna gelekî lawaz a vê curê standardê şikeftê hindekî girîng di navbera vî cûreyî û cûreyên navçeyî û devkî yên kurdî da çê kiriye (16). Îro, ev şikeft ji ya navbera devokên navçeyî bêtir berçav e. Di rastî da, şikefta di navber tenê, eger mirov bikaribe bibêje, şikeftê erdnigarî ye (hin caran di nûnertîyan da dupat dibe ku axêver wek nîşana pênaseya navçeyî û ya standard, ku bi çapemenî bi rê ketiye, di Tirkîyeyê da ku kurdî demek dirêj qedexê bûye, xwedî wateyek din jî ye): Ev şikeftê civakî, çandî, ramiyarî ye. Kesê/a ku zimanê standard diaxive, bi xwe hîn bûye, bi xwe hîn kirine yan bi hîsa erkdariyê. Endaza serdestiya wî/wê (peyv, rêzarav, hwd.) bi hêsanî tê zanîn. Bikaranîna zimanê kurdî yê standard herdem karekî ramiyarî ye, tiştê ku bikaranîna devokên navçeyî û nepîvanî nînin.

Karên lêkolînê û afirandinên wêjeyî bi kurdî ji aliyê kurdên Tirkîyê li derveyî Kurdistanê dest pê kiriye.

Civakokek girîng a "wêjeyî" bi taybet piştî derbeya sala 1980'î li Ewrûpayê çê bûye. Wê karên wêjeyî bi zimanê kurdî bi pêş ve xistin û piştî kurdên li Tirkîyê cîyê wan girtin (Scalbert-Yucel 2005: 282-315). Vê yekê cîyê xwe daye bi nûnertiyeka bi seyr lê di heman demê da baş. Kurmancî ya bi navê standard di Tirkîyê da pir caran li gor kesên nexwendî (bi kurdî) wek formek derveyî welêt, "Kurdiyek Ewrûpayî" tê dîtin. Medyayên kurdî, dibistan, weşan û rojneme di sirgûnê bi taybet di (Almaniya, Swêdê) da berfireh bûne. Loma, seyr nîne ku dibînin ji "kurdiya derveyî" (yan hetanî "kurdiya televîzyonê") li beramber kurdiya Kurdistanê ya navçeyî û pir caran girêdayî awayê axaftinê, tê peyivîn. Dûriya erdnigarî jî diavêje ser dûriya zimanî.

Karên standardkirinê ji aliyê desteyên cuda cuda yên kurd, di serdem û welatên cîyawaz da hatine kirin. Di demekê da ku zimanê kurdî ya serkanî bi taybet nûner nebûye, mirov dikare dupat bike ku zimanên cîyawazên kurdî xwe damezirandine. Wîsan diyar e ku standardkirin û, digel wê, navlêkirina zimanan, şikeftêk bi kêm nîşankî

٧٨..... Çend Lêkolînên Zimanî Kurmancî
di navbera zimanên cuda yên kurdî da çêkiriye: Soranî,
kurmancî, zazakî. Di Tirkîyeyê da, ciyê ku belavkirina
standardan kêmsînor e, devokên jî ji yên navçeyî, bi
kêmanî ji hêla nirxan va, tên diyarkirin.

Pirrbûna devokan rastiyek naskirî ye, ku hin caran li ba
tevgera neteweyî va baş nehatiye pejirandin. Renge, di
bersivê da hin gotar û reftar çêbibin ku armanca wan
nêzîkkirina zimanên ciyawaz ên kurdî ye.

IV Ber bi yekkirina zimanên kurdan di Tirkîyeyê da?

Gotarên yekkirinê li bara zimanan

Mînaka zazakî dîsan li vir bi mifa ye. Ew devokek
navçeyî ya kurmancî li Tirkîyeyê ye ku wek zimanê
standard(pîvankî) serhildaye(18); kurmancî bûye rêya
hemû kurdan di Tirkîyeyê da û zaza-axêv jî tev li wê ne.
Pes, cihê zazakî li ku ye ? Zazakî tu caran nehatiye
înkarkirin, herdem di rewşeka kêlekê da bûye, di encamê
di rewşa zimanê binbandorî da. Berovajî kurmancî, di
zazakî da tenê berhemeka kevnare heye(19). Axêverên

zazakî jî hêla hejmar va hindik in û jî hêla erdnigarî va di nav kurmancan da belav in û pîrr caran bi kurmancî dipeyivin, berovajî, gelekî hindikî rast tê holê. Ev yek hindekî vî aliyê serdestiyê dide diyarkirin. Di Tirkîyê da, îro weşanên Tîj û Vate tenha weşanên pîrrkar û çalakên zazakî ne (bi dehan bi kurmancî hene). Nêzîkî pêncî pirtûk jî 1991'an heya 2004'an bi zazakî hatine weşandin û çarsed jî bi kurmancî û tenê kovarek bi zazakî ye û ew jî Vate ye. Mîrov dikare bibêje ku hemû kovarên bi kurmancî hin rûpelan jî bi zazakî dinivîsin an hin helbest û nûçeyan bi zazakî diweşînin. Weşanxaneyên kurdî jî wisan dikin. Her yekê teqez bi kêm pirtûkek bi zazakî weşandiye. Ev nîşaneka nimadîn (symbolic) e. Ev dihêle ku kurmancî-axêv û zazakî-axêv yek bin û zazakî-axêv jî têkevin nav koma kurdî-axêvan. Desthilat jî heye û zazakî bi cureyekî bi kurdî vat tê girêdan. Dîsan jî, peyvên wek kirmanckî, ne zazakî yan dimilî, ser vê yekê radiwestin ku zaza kurd in. Ev diyarde dihêle ku zazakî-axêv têkevin nav koma berfireha kurmancî-axêvan (ku di Tirkîyê da bi wateya kurdî-axêvbûnê ye û yekbûna vê komê nîşan dide.

Dîsan jî, gelek nivîskarên kurd peyvên kurmanciya jorê bo kurmancî û kurmanciya jêrê bo soranî bi kar tînin. Bi vî awayî, ev zimanan di nav peyva kurmancî da tèn komkirin û cudayiyên rastîn ên zimannasî tèn veşartin. Îro, hinek ji van zimanan bi karên pîvankirinê ji hevdu cuda bûne. Hin nivîskar jî peyva Sormancî bi kar tînin ku hewldanek e bo zimanekî durege ku bingeha wê kurmancî ye û piraniya peyvên wê soranî ne.

Ev pîrgirêka diyarakirina peyvan nîşana hebûna tirseka girîng ya pîrsgirêka ziman an zimanên neteweyî û pejirandina pîrsgirêkdar a neteweka xwedan çendîn zimanan e. Bi qasî nêzîkî sed sal pîvankarî mirov dîsan jî nikare çendgûnegiya zimanî înkare bike. Ev çendgûnegî û curbecurbûn di dirêjîya demê da çêbûye, xurt bûye û cihê xwe girtiye (ji ber karên pîvankariyê) û wisan diyar e ku bûye pîvanekê. Îro, ji hêla zimannasiyê va ne hêsan e ku mirov cudayiyên zimanî yên kurdî yek bike û ji nav ra yekî wek zimanê yekbûyî yê gel binase. Bi gelemperî, di wêjeya nûdem a kurdî di Tîrkiyê da dibêjin Zimanê Kurdî û zaraveyên kurmancî, soranî, zazakî, ...Peyva

zaraveyê tê bikaranîn ta ku li ser nêzîkbûn, xwedantiya hevbeş û kêmbûna cudaiyan bê rawestan(Billig 1997: 35). Bikaranîna peyva zaraveyê di nav wêjeya kurdîgera da dihêle ku her sê zaraveyên navlêbirî hevbeş bèn nîşandan an jî cureyek dabeşbûna nû ya zimannasî pêk tîne û malbata zimanên kurdî berfireh dike.

Peyva zarave pîranî ji aliyê zimannasan va tê bi kar anîn: Soranî zaraveyên başûrî (wekî soraniya pîvankî), kurmnacî jî zaraveyên bakûrî(wekî awayê pîvankiyê bi navê kurmancî). Li gor zimannasan, zazakî zaraveyekî kurdî nîne. Pes, bikaranîna peyva zarave bo wê ji aliyê xebatkarên kurd va li gor zimannasiyê şaş e, lê di civatê da bikaranîna wê sedemdar tê dîtin. Eger em bixwazin ji zimanên kurdî biaxivin, ji bo wê ye ku kêmtir li ser cudaiyê rawestin û zorê bidin pêvajoya pîvankariya pêkhatî di sedsala 20'an da: Di rastî da, sê zimanên(kurmancî, soranî û zazakî) hene ku li gorî rastiyên navçeyî wekî zimanên gelê kurd hatine nasîn û hîn jî tên nasîn. Baştirîn wêneyê wê sêzimanîbûna televîzyona Medya TV'yê ye. Salih Akin(1997) qala

zimanekî kurdî "bi bingehêka çend-zaraveyî" kiriye. Hetanî eger em hemû digel hilbijartina peyva zarave nebin jî, hebûna wê nîşana gûnegûniyê ye: Peyva kurdî peyveka gelemperî ye û em dizanin ku ew bi tu awayê zimanî ra peywendîdar nîne lê belê destkêm ji bo sê awayan e ku divê herdem bi nav bê diyarkirin. Pes, mirov dikare bibêje ku sê devokên kurdî hene ku hemû jî ji hêla zimannasiyê va kurdî nînin. Gotinên li bara van devokan pirr in û hin caran jî dijberî hevdu ne û li ser gotarekê û xwestekên pênaseyê-ramyarî ne.

Qedexekirin û înkarkirina devokên kurdî di demeka dirêj da bandoreka xurt daniye ser bikaranîn û derketina wan. Înkarkirin, pêşmerca tirkîkirin û helandinê bû. Li ser zimên zêde hat rawestîn: Perwerdeya bi tirkî bi riya çêkirina dibistanan û mamosteyên şandî bo Kurdistanê hat xurtkirin. Gelek kes ber bi navçeyên tirkî-axêv va hatin sirgûnkirin, gelek caran gund hatin valakirin (bi riya xerakirina gundan, bi taybet di salên 90'î da). Eger bingeha karê dubarenasînê, dubare xwedîderketina li zimanê kurdî di sirgûnê da pêkhatibe, ji bo gelek kesan

sirgûn bi wateya helînê jî ye. Mezintirîn bajarên kurd derveyê Kurdistanê ne, ku Stembol di serî da ye û çend milyon kurd tê da ne. Dîsan jî, zimanê kurdî-ji bilî hin navendên baş bijartî- li van bajaran da kêmbi kar tê û bi tirkî ra tevlihev dibe bêyî ku kurdbûn ji holê rabe. Kesekî kurdnijad dikare peyvekê jî kurdî nizanibe û bixwe jî neteweperestekî gurr be. Dikarin peyveka zazakî jî nizanibin lê xwe wek zaza û kurd bidin nasîn. Ev dijberiya eşkere watedar e. Eastman û Reese(1981) ji bo van zimanan peyva zimanên peywendîdar bi kar anîne ku herdem bi pênasayeka qewmî ra peywendîdar bûye. Ji bo wan, peywedkirina pênasayê bi zimanekî ra diyardeyeka pergali ye lê bi wateya axaftin bi wî zimanî nîne. Awayên peywendîdariya van du bingehan curbicur in. Ji hebûna zimên agahdar bûn, zanîna çend peyvên wê bo pênasayî bes e. Di Tirkiyê da, tirkî bûye zimanê rojane yê kurdan û bêyî ku kurdbûnê ji holê rabike, gûnegûnî veşartiyê: Zimanê peywendîdar yek ji çend gûnegûniyên zimanê kurdî ye.

Dîsan jî serdestiya xurt a zimanê tirkî ku pêşiya geşebûna çawanî û çendaniya pîvaneka kurdî û hejmara axêverên wê digire gefeka xurt li dijî hebûna zimanê kurdî ye. Eger amûrên endazegirtina helandinê hebûna, bandora wê bi taybet di bajarên rojava û hetanî yên li rojhilatê Tirkîyê da yê pîrr bibûya. Gelek kes xwe kurd dizanin lê di jiyana rojaneya xwe da tirkî wek zimanê yekem bi kar tînin. Pes, mirov dikare bibêje ku helandina zimanî serketiye lê helandina çandî û/yan ramyarî gelekî serneketiye.

Encam

Dijberî hemû cudayiyên zimanî, kurd piranî caran devokên xwe bi navekî diyar dikin û wan kurdî an kurmancî didin nasîn. Wisan diyar e ku ew li ser pênaseyeka hevbeş lihev dikin. Pes, peyva "Zimanê Kurdî " rastiyeke nîşan dide eger jî zêdetir ji yekbûna komeka axêveran(ji gûneyên nêzîk lê cuda cuda) pêk tê ne ya bi rastî zimanî. Gûnegûniyên zimaniyên ku kurdan bi kar anîne çend heb bûne, bi tevgerên pîvankirinê yên cuda cuda, cudayî jî zêde bûne, navlêkirina zimanan hatine guhartin ku nîşana dabeşbûn û cudabûnê ne. Ev

yeke di demekê da ye ku neteweperestên kurd arizû dikin zimanekî wan ê neteweyî hebe.

Dîsan jî, belavbûna berfireha zimanê serdest di Tirkîyê da zimanekî din jî li ser çendîn zimanên kurdî zêde kiriye û ew jî tirkî ye. Tirkî ku ji zimanên kurdî zêdetir bi kar tê, wek zimanê fermî bûye zimanê rojane û yekem ê gelek kurdan. Wîsan diyar e ku kurd bikaribe, destkêma heya demekê, bêyî zimanên xwe bijî. Lê gelo, ew ê bikaribin heya çend nîfşan bi kurdên tirkî-axêv berxwedanê bikin?

Çavkanî: *Weşîneya langage et société (zîman û civat), hejmar 117, September 2006, rûpelên 117-140*

Rola diasporaya kurd di çêbûna wêjeya nûjen a kurdî li Swêdê da

Nivîskar: Clémence Scalbert Yucel (Werger ji fransî)

Zimanê ku ji dema damezirîna Komara Tirkîyeyê heya sala 1991'an li Tirkîyeyê qedexe bû, di vê salê da weşanên bi vî zimanî azad bû. Mirov dikare bibêje ku heya wê rojê nivîsîn bi kurdî di Tirkîyeyê da tunebû.

Digel vê jî, girîng e bê gotin ku di salên 70'yî da ku serdema çêbûna partiyên kurd di Tirkîyeyê bû, tevgera biçûk a wêjeyî bi taybet der û dora kovara Tîrêjê derket holê. Piştî derbeya 1980'yî, ev tevger şikiya. Pes, wêjeya kurmancî di sirgûnê û bi taybet di salên 1980'yî da geş bû. Diasporaya kurd li Swêdê da ji aliyekî va ji ber sirûştê penaberîya kurd li Swêdê û ji aliyê din va jî ji ber ramyariyên (siyasetên) dewleta Swêdê ku kurdan ji wê baş mifa girt roleka berbiçav lîst. Armanca vê nivîsê

diyarkirina rola wêjeyî ya diyasporaya kurd li Swêdê ye. Loma, ez ê di destpêkê da bi kurtasî taybetmendiyên diyasporaya kurd li Swêdê şirove bikim û piştî, ez ê qala ramiyariyên Swêdî bikim ku li gor dilê geşebûna wêjeya zimanê kurdiya kurmancî di vî welatî da ye. Di dawiyê da ez ê bibêjim ev wêjeyê çawan li Swêdê hatiye holê û di çekirina wêjeya kurdî di Tirkîyeyê da rola wê çi ye.

Diyasporaya kurd li Swêdê;

Civaka kurdî ya li Swêdê gelek caran diyasporaya kurdî tê bi nav kirin. Peyva diyasporayê ji hemû diyardeyan ra bi kar tê ku encama penaberîya welatekî mak ber bi çend welatan va ye. Diyaspora di navbereka kunkunî da tê bi rêk û pêk kirin û bi awayê torkî bi raweya asoyî kar dike. Eger hin nivîskar bi bîr tînin ku ev navbera nenavendî ye, hin ên din dibêjin ku cûreyek navendîti di diyasporayê da heye ku ji aliyê axa rişeyê wan va pêk tê. Taybetmeniyeka din a wê li bara rêxistina civakî ye. Diyaspora di dirêjîya demê di civaka pejirankar da nayê pişaftin. Bi awayê ramiyarî û aborî dikeve nav wê. Ev yek dihêle ku ew xwe bi rêk û pêk bike û karê xwe yê taybet

encam bide û tenê ev kar dikare wê çêbike, domdar bike û wekî diyaspora jiyana wî bidomîne û ew jî ji xwe hişyar û agahdar be. Ev karê diyasporayî çavkaniyên xwe peyda dike û piranî jî ber bi welatê çavkanî va diçe. Kurd hindik hindik ji salên 1960'î va penaberî Swêdê bûn. Di salên 1970'yî û bi taybet piştî derbeya 1980'yî zêde çûn wî welatî. Toreka hevkarîyê ya pir xurt zû li seranserî wî welatî da pêk hat û ji salên 1980'yî va, ev tora bi çêbûna Federasyona Komeleyên Kurdistanê hat xemilandin ku piştî navê xwe guhart û kir Federasyona Komeleyên Kurd li Swêdê. Ev federasyon wekî navbêynkara dewletê û gelê kurd bi taybet bo daxwazên wan ên çandî roleka girîng dilîze. Bo nimûne, ferderasyonê di sala 1983'yan da ji Wezareta Zanîngehan û Xwendinên Bilind daxwaz kir beşa zimanê kurdî vebibe. Ev yek zû pêk hat. Yek ji taybetmeniyên kurdên li Swêdê pêkanîna çalakiyên girîng ên çandî û zimanî ye. Wek mînak, vebûna kursên kurdî, weşanxane, geşbûna nivîsên bi kurdî û her wiha ramyarîyên çandî yên Swêdê jî han dide van çalakiyan.

Ramyariyên penaberî û çandî yên Swêdê;

Sa zêdebûna hejmara penaberan li Swêdê, parlamana wî welatî di sala 1975'an da ramyariyeka penaberiyê li ser bingegehên jêrîn pejirand: Beraberî, azadiya bijartinê û hevkarî. Di vî ramyariyê da geşbûna zimanî heye. Nêrîna "çenzimani" li wê demê da tê holê. Ev bo rewşekê ye ku kesek di wê da dikare du zimanan baş biaxive û binivîse. Ev nêrîn hat holê ku zimanên zikmakî û zimanên "malî" bi pêş va biçin. Bi vî awayî, ji sala 1975'an va, siyaseta Swêdê ya penaberiyê ji kurdan ra di dibistanan da sa hînbûna zimanên zikmakî yên penaberan bi mifa bûye. Ji salan 1984'an da zimanê Kurdî li wir tê hîn kirin û çalakiyên kêlekê wek weşan û bi taybet weşana pirtûkên zarokan tê pêk anîn. Ramyariyên çandî û yên penaberiyê dibin yek û bi vî awayî geşbûna hêzeka wêjeyî û zimaniya kurdî li Swêdê ra bi mifa dibe. Konseya neteweyî ya Swêdê sa karên çandî (Kulturrâdet), ku di sala 1974'an da durist bûye, bûrs dan komên ku di warên cur bi cur ên çandî da (lîstin, şano, wêje, pirtûkxane, û hwd) kar dikin. Di vê çarçovê da, weşanxane û kovarên

kurdî li Swêdê arîkariya giştî werdigirin. Ji aliyê din va, nivîskar dikarin bo nivîsînê arîkariyê werbigirin ku ji salên 1980'yî va Binyada swêdî ya Nivîskaran (Sveriges Förtfattarfond) dide. Ev yek rê dide ku hin nivîskarên kurd bi pereyê nivîsîna xwe debar bikin. Ev ramyarî han dide geşbûna çalakiyên wêjeyî û zimanî, vebûna weşanxaneyan û weşîna kovaran ku li Swêdê ji cihên din ên Ewropayê pirtir e.

Pêşveçûna wêjeyeka kurdî li Swêdê;

Îro di komên wêjeyî yên Kurdî da pir caran ev pirs tê pirsîn ku gelo penaberî ji wêjeyê ra baş bûye yan an. Di rastiyê da, derbeyê rewşa derketina wêjeyeka kurdî di Tirkîyeyê da xirab kir lê penaberiyê rê da vê wêjeyê çavkaniyên xwe xurt bike û jiyana xwe domdar bike. Lê ev penaberî berî her tiştî ya xebatkarên ramyarî ye. Ev xebatkarên ramyarî çima û çawan bûn nivîskar ?

Berê, wilo diyar e ku ji xebatkarê ramyarî ra ne hêsan e ji wêlêt dûr be û karê ramyarî bike. Dema ku ziman û pênaseya kurdî li Tirkîyeyê qedexe bû, nivîsîna bi kurdî jî

awayekî cuda ji xebatê tê dîtin. Lê penaberî navbera azadî û rêvebûnê ye. Wate, mirov dikare hîn bibe, bixwîne û binivîse. Serencam, wisan diyar e ku penaberiye hestên xurbetê xurt kirin û vê jî han da çalakiyên nivîsînê. Pes, ev xebatkarên berê yê ramyarî dibin xwedan azadî, dem û hin caran pere bi taybet ku eger ji arîkarîyên aborî mifa bigirin û xwe mijûlî wêjeya kurdî dikin. Ew dibin yekemîn nivîsakarên nûjen ên kurd li Tirkîyeyê hetanî yekemîn nivîskar û yê herî pispor.

Van nivîskaran gûneyên nû wek roman û nûvêl di wêjeya kurmanciyê da kar dikin. Yekemîn romana Kurmancî (Tu, Mehmet Êzûn) di sala 1984'an da hat weşandin û cihê Şivanê Kurd a Erebê Şemo girt ku di sala 1935'an li Rewanê da hatibû weşandin û gelek caran wekî yekemîn romana kurdî tê bi nav kirin.

Yekemîn berhemên nûvelî di salên 1980'yî li Swêdê da hatin weşandin. Ew berhemên nivîskarên kurd ên cîwar li wî welatî yê wekî Baran, Bavê Nazê, Lokman Polat, Hesenê Metê ne. Yek ji pirsgerêkên herî girîng ên komên wêjeyî û her wisa ramyarî yê kurdî danîna binyata

wêjeyeka neteweyî ya bi fermî nasbûyê ye. Bi vî awayî gûneyên cur bi cur dikarin bên nimandin. Roman û nûvêl ku mirov dikare bibêje tune, berovajî helbestan, atûyên girîng in ku nivîskarên kurd ê hewl bidin bigihîjin pêkanîna wan. Ev yek yê rê vebike ku nivîskarên wan hinekî jî bi nav û deng bin. Mehmet Êzûn û romanên wî mînak in. Îro, mirov di kovarên kurdî da dixwîne ku roman gûneyek jî wêjeya nûjen e ku pêwîstiya wê bi demê û gelek kar heye. Wisan diyar e ku Mehmet Êzûn jî nivîsîna romanên bi kurdî hez kiriye û xwestiye di vî warî da bibe pêşro. Di rastiyê da, ew yekemîn nivîskarê romanên kurdî ye ku ji sala 1984'an va berhemên wî li Swêdê û hetanî piştî Siya Evînê û Rojek ji Rojên Evdalê Zeynikê yên wî jî sala 1992'an va li Tirkîyeyê hatin weşandin. Wî gûneyeka nû dest pê kir û di wî warî da yekem bû ku li Ewropayê û Tirkîyeyê jî tê nasîn. Yaşar Kemal di pêşgotina Siya Evînê da wî wekî serwerê romana kurdî dide nasîn. Li bara yekemîn romana bi kurdî di Tirkîyeyê da (Reş û Spî ya İbrahim Seydo Aydoğan) divê bibêjim ku ew di sala 1992'an da hat weşandin.

Berhemên van nivîskarên li Swêdê di kovara Nûdemê da tîn weşandin ku di sala 1992'an da ji aliyê Fîrat Cewerî va li Stockholm'ê hatiye weşandin.

Ew di derketin û belavbûna van gûneyên nû (nûvel, nivîsarên wêjeyê û helbesta nûjen a kurdî) da roleka girîng dilîze. Nûdem pîranî berhemên nivîskarên li Ewropayî diweşîne. Ew nûnera wêjeyeka kurdî ya nûjen lê li derveyê welêt e. Bi vî awayî dibe nîşana "wêjeyeka diyasporayê". Ew nûnerê wan nivîskarên e ku gelek caran bi navê "nifşa 1980'yî"yan jî "nifşa penaberiyê"tê bi nav kirin. Di wê serdemê da mirov dikare bibêje li welêt û Tirkîyeyê da wêjeya kurdî tunebûye û eger jî hebûye ji aliyê wêjeya diyasporayê va hatiye nehadîne kirin. Yekemîn nifşa wêjeyî ya bi fermî nasbûyî di diasporayî ye.

Hîkariya vê wêjeyê li ser wêjeya kurdî li Tirkîyeyê;

Dema ku zagonên Tirkîyeyê di sala 1991'ê da dest bi serbestbûnê kirin, weşanxaneyên kurdî jî bi kurdî weşandin û ên din jî bi vê armancê hatin damezirandin. Lê, hejmareka pir kêma heye ku dikare li Tirkîyeyê bi

kurdî binivîse. Pes, berhemên nivîskarên kurd ên li Swêdê di salên destpêkê yên 1990'î da dîsan tên weşandin kêmasiyekê tijî dikin. Ew hez dikin berhemên wan rasterast li Tirkîyeyê bê weşandin sa ku xwedevanan ji nêz va bibînin û berhemên bî xwendin. Ev nîşana karkirda diyaporayîya van çalakîyan e: Nivîsîna bî kurdî tenê wê demê watedar e ku rasterast ji gelê cîwar li Tirkîyeyê û hetanî yê li Kurdistanê ra binivîsî.

Van nivîskarên kurd ên li Swêdê ku ji borî û nûhanîne mîfa girtin, yekemîn kes in ku di warê wêjeya kurdî da bî fermî hatin nasîn û gulçînên cur bî cur yên wêjeya kurdî jî vê yekê nîşan didin. Cîwarbûba li Ewropayê rê dide pêşketîneka zû û ev yek jî tirkên li Ewropayê ra jî wîsan e. Ev nivîskaran li Tirkîyeyê ne tenê li cem kurdan lê belê li ba tirkan jî tînen nasîn. Tenha nivîskarên kurd ên ku berhemên wan bî tirkî hatine wergerandin û tînen xwendin Mehmed Êzûn, Hesenê Metê, Fîrat Cewerî ne ku hemû jî li Swêdê dijîn û jî nîfşa destpêkê ne. Gulçîna nûvêla kurdî ku jî aliyê Muhsin Kîlzkaya va li weşanxaneyê Iletîsim hatiye weşandin bî giştî nûnertîya vê rîyê ye.

Encam;

Nivîskarên swêdî ji yekemîn nasîna fermî di warê wêjeya kurdî û hin caran jî di warê wêjeya li Tirkîyeyê da mifa girtin. Wan yekemîn nifşa nivîskarên nûjen ên kurdiya kurmanciyê çêkirin. Penaberî û rêxistina diyasporayî rê da wêjeya kurdî bi pêş bikeve û di serdema qedexeyê da hebe. Ji sala 1991'ê va, ev wêjeya kurdî bi saya kovarên zimanê kurdî û weşanxaneyên taybetzan, li welêt didome. Îro, nifşa duyem li welêt tê dîtin. Diyasporaya Swêdê berhemên nivîskarên nûjen geşe pê nade wekî ku li gor wan pêşeroja wêjeya kurdî tenê dikare li welêt û nêzîkî civata çavkaniyê û xwendevanên belkêyî û pêkan be.

Çavkanî:

http://www.institutkurde.org/conferences/integration_des_kurdes/Clemence+Scalbert.html

Ziman û wêjeya kurdî di Ermenistana Soviyetê da

Nivîskar: Ferhad Pîrbal (Werger ji inglîsî)

Rast e ku çand û wêjeya kurdî di Yekîtiya Sovyeta berê û bi taybet di Ermensitanê da xwedan dîrokeka pîrr dûr nîne, lê pênaseyeka wê ya berbiçav di panzdeh salên destpêkî yên sedsala borî da heye û wê di pêşvebirin û geşedana giştîya wêjeya kurdî da rolek list.

Gelheya kurdên Yekîtiya Sovyeta berê di komarên Ermenistan, Gurcistan, Azerbaycan, Tirkmenistan û yên din da nêzîkî milyonekî ye.

Piraniya dîrokzanan bi bawer in ku kurd berê sedsala 11'yan di navçeyên dorûbera Ermenistanê û Gurcistanê da bûn, yanê kurd berê serdema Selahedînê Eyyûbî û dagîrbûna Ermensitan û Tirkmenistanê li wir bûne.

Piştire, hin kurd ji Azerbaycan û Tirkîyeyê koçberî Ermensitanê bûn.

Di destpêka sala 1813'an da û piştî peymanê Gulistanê, beşek ji Gurcistan û Azerbaycanê ket bin desthilata Rûsyaya Tîzarî. Di sala 1921'ê da, hemû navçeyên Qefqazê ketin bin destên Rûsyayê. Ev rûdan, serkutkirin û sirgûnkirin bûn hokar û sebeb ku kurd di Ermenistan û Gurcistanê da kom bibin. Piraniya kurdên ku niha li Gurcistanê û bi taybet Ermensitanê dijîn êzidî ne û niha 50000 kurd li Azerbaycanê dijîn ku nikarin çanda xwe ya neteweyî û azadiyê pêk bînin.

Kurdên Yekîtiya Sovyeta berê xwedanên hinek azadî û mafê nivîsîn û weşandina berheman bi kurdî bûn. Tenê li wir, jiyana çandîya kurdî geşe bû.

Peywendîya navbera kurd û ermenîyan tenê ji ber cîrantiya di Komara Ermenistana Sovyetê nebû, ev yek peywendiyeka civakî, çandî ye ku dîroka wê dizivire

٤٨ Çend Lêkolînên Zimanî Kurmancî
demên dûr ku wekî peywendiya wan di Kurdistana
Tirkîyeyê û Îranê da ye.

Ji nivê sedsala 19'an û vir da, rêbaz û stîl û wergernan bi
kurdî dest pê kir û berê bi hevkarîya ermenîyan bû. Di
sala 1857'an da, Incîl bi kurdî hat wergerandin. Ew bi
kurdiya kurmanciyê hat wergerandin û bi alfabeya
ermenî li Stembolê ji aliyê mîsyonerên ermenî va hat
çapkirin.

Çapa duduyan a wergera duduyan a pirtûka bi navê
Alfabêcêya kurmancî û ermenî bi zaraveya kurmancî, bi
alfabeya ermenî ye û bi arîkarîya nivîskar û mîsyonerên
ermenî li Stembolê hat çap kirin. Ev pirtûk hem bi kurdî
û him jî bi ermenî bû.

Pirtûka wergerandî di gelek waran da yekem bû:
Yekemîn pirtûka perwerdehiyê bo zarokan, yekemîn
pirtûka dîrokê bi zimanê kurdî, yekemîn a ku xwedan
wêneyên bi şiroveyên bi kurdî bû, yekemîn pirtûka kurdî
bi alfabeya ermenî û yekemîn ferhenga kurdî-ermenî

bû. Ev ferhenga xwedan ji 300'î zêdetir peyvên ermenî ye.

Pes, peywendiya kurd û ermenîyan berî sala 1917'an û beriya damezirana komara Ermenistana Sovyetê bû.

Şorişa sala 1917'an a Rûsyayê rîya bilindbûna jiyana kurdan di Ermenistana Sovyetê da vekir ku peywendiyên du gelên aştihez xurttir kir. Ermenî di Komara Ermenistanê da bûn xwedanên azadiya nivîsînê. Di heman demê da, bi fermana Lênîn, kurdan jî karîn bi zimanê xwe bixwînin û binivîsin, bibin xwedanên perwerdehî û weşanên bi zimanê xwe. Bi kurt û kurmancî, ermenîyan ji dema şorişê va, baleka taybet kişandin ser pêşvebirina wêje û zimanê kurdî di Komara Ermensitanê da.

Ermeniyên li Ermenistanê û yên li Tirkîyeyê bi rastî dixwestin ku piştî Şerê Gerdûnê yê Yekem, Kurdistan serbixwe bibe.

Bulletin, kovara Ermenî (1920, cildên19-20) ku bi fransî û li Parîsê dihat weşandin, wiha dinivîse: "Hevalbûna

kurd û tirkan nikare bibe behaneyekê; yanê bibe sebeb ku Şerîf fikra dayîna xweseriyê bo kurdan be û dîsan jî bi vê bawerê be ku baştir e ev xweserî di bin çavdêriya Tirkîyeyê da be, çûn ku ev cure xweserî tenê komployek e û hew. Peywendiya olê digel azadî û serxwebûna neteweyî pirr qels e. Xebata gelê ermenî olî nîne. Tenê armanc ev e ku gelê ermenî serxwebûna xwe ya neteweyî bi dest bixîne. Em hêvîdar in ku gelê kurd jî xebata xwe sa serxwebûnê bidomîne".

Yek ji kiryarên baş ên Yekîtiya Sovyetê di serdema Lênîn da ew bû ku ji sala 1921'ê û vir da, kampanyayek sa jîholêrakirna nexwendinê di nava kurdan da çêbû. Loma, ji destpêka sala 1921'ê da, hemû kurdan zarokên xwe şandin dibistanan. Li gor çavkaniyên dîrokî, berî sala 1917'yan, %90 kurdan nexwendî bûn. Piştî salên 1930'yî, kurd gişt xwendî bûn û di dawiya salên 1920'î da, di Yekîtiya Sovyetê da 44 dibistanên kurdî hebûn.

Di sala 1923'yan da, bi fermana Lênîn, navçyên kurd wekî navendeka ramiyariya serbixwe bûn xwedanên birêveberiya xweser ku navê wê Kurdistana Sor bû û

paytexta wê ji bajarê Laçînê li herêma Nagoron-Qerebaxê bû.

Navçeya xweser a Kurdistana Sor pênc salan rojnameyeka bi navê Sovetskîa Kurdistan (Kurdistana Sor) weşand. Piştî sala 1929'an, dema ku Stalînê dîktator gihîşt desthilatê, kurdan xweseriya xwe ji dest dan; wî mafên kêmarên etnîkî bi fermî nas nekir û mafên çandî yên kurdan bin pê bûn. Bi fermana Stalîn, Kurdistana Sor ji aliyê Gurcistan, Ermenistan û Azerbaycanê va hat bi rê ve birin. Loma, sirgûnkirin û şikenceya kurdan bi taybet di Azerbaycanê da dîsan dest pê kir.

Di sala 1921'ê da, nivîskarê Ermenî Hagob Gazarian li bajarê Êçmiyadzîn (nêzîkî Rewanê), alfabêya ermenî ji bo zimanê kurdî rêk û pêk kir û di pirtûkeka wêneyî bi navê Şamîs da weşand. Avanasîya (phonetics) taybeta kurdî lê zêde bû. Ji sala 1929'an û vir da, Şamîs bû çavkaniya bingehîn a vê alfabêyê di Yekîtiya Soviyetê da. Gelek dibistanên kurdî wekî dibistana Lazo û Klûba kurdî hatin vekirin.

Di van dibistanan da, zimanê kurdî bi alfabêya Ermenkî dihat perwerdekirin. Di sala 1928'an da, bi arîkariya nivîskarê ermenî Orbêlî, alfabêya latînî ya kurdî ciyê alfabêya kurdî ya bi ermenî girt. Ev alfabê ji aliyê Erebe Şemo û Mara Golif va hatibû çêkirin. Di despêka sala 1930'yî da, alfabêya latînî bi fermî di Ermenistan û Gurcistanê da bi kar hat lê bi kar anîna çand, ziman û nivîsîna kurdî di Komara Azerbaycanê da qedexe bû. Yekemîn pirtûka kurdî di Bakûyê da di sala 1930'yî da çap bû. Di salên 1933-36'an da, li Tirkmenistanê tenê şeş pirtûkên kurdî çap bûn.

Kurd di Ermensitanê da ji komarên din ên Yekîtiya Sovyetê xweştir bûn. Ji sala 1929'an û vir da, hejmara pirtûkên çapbûyî di Ermenistanê da zêde bû. Tiştê ku bû sebaba geşepêdana rojnamegerî, wergeran û wêjeya kurdî, heftenameya bi navê Riya Teze (1930-38 û 1955-93) bû ji aliyê Patiya Komunîst a Ermensitanê va dihat çapkirin. Berî vê salê, di sala 1927'an di Komara Ermenistana Yekîtiya Sovyetê da, fîlemka kurdî bi navê

Zare hat çêkirin. Derhênerê vê filma bêdeng û 72-xulekî, reş û spî Beg Nazarov û çêkerê wê jî Armenkino bûn. Film li bara jiyana eşîreyên kurdên êzidî li ser sînorên Yekîtiya Sovyetê (ku di sala 1915'an da Kurdistana Tirkîyeyê bû) bû. Di salên 1931-32'an da, li Komara Ermenistanê pirtir ji neh pirtûkan ji ermenî û ûrisî bi kurdî hatin wergerandin. Di salên 1932-33'yan da, 40 dibistanên kurdî, 71 mamoste û 1936 şagirtên kurd hebûn.

Navendek sa mamosteyan hat vekirin û di sala 1932'yan da, di Yekîtiya Nivîskarên Ermenistanê da ji bo nivîskarên kurd beşek hat vekirin. Yekemîn berhema wan a weşandî Şivanê Kurd a Erebê Şemo bû. Piştî wê, wan pirtûkeka 664-rûpelî li bara zargotina kurdî weşandin. Ev rastiyek e ku salên 1932-38 serdema zêrîn ji bo geşepêdana çanda kurdî di Ermenistana Sovyetê bû. Di sala 1934'an da, ji bo nivîskarên kurd li bara bi kurdî nivîsîn û wêjeya kurdî konferansek hat lidarxistin. Di sala 1937'an da, bernameyeka radyoyî bi kurdî hat weşandin. Çendîn film jî bi kurdî hatin çêkirin. Ji sala 1938'an û vir

◦ξ Çend Lêkolînên Zimanî Kurmancî

da, û di destpêka Şerê Gerdûnê yê Yekem hêdî hêdî guhdan bi çand û zimanê kurdî ji holê rabû, Riya Teze hat girtin û êdî pirtûkên kurdî nehatin çapkirin. Ser her tiştî ra, di dirêjahiya salên 1944-45'an da, siyaseta nû ya helandina çand û zimanê kurdî hat pêkanîn. Di wê demê da, em dibînin ku êdî alfabêya latînî nayê bi kar anîn û alfabêya ûrisî cihê wê digire û nivîskarên wek Erebe Şemo ji aliyê Stalîn va hatin sirgûnandin.

Piştî mirina Stalîn di sala 1956'an da, pêvajoya çapa pirtûkên kurdî dîsan dest pê kir. Radyoya kurdî û Riya Teze dîsan bername û çapa xwe ji ser girtin. Muzîk, wênesazî û bi taybet çalakiyên şanoyî di Ermenistan û Gurcistanê da nûjiyan bûn. Di sala 1961'ê da, bêtirî 130 xwendekarên kurd ên Soviyetê di zanîngehên Moskooyê, Rewanê, Lêningiradê û Bakûyê da dixwendin.

Di vê dema kurt da, bi dehan akademisiyen, rojnameger, nivîskar û hunermendên kurd di komarên Yekîtiya Sovyetê bi taybet di Ermenistanê da hatin holê û li her çar perçeyên Kurdistanê bi nav û deng bûn. Mikailê

Koma nivîskaran °°

Reşîd di sala 1925'an û vir da helbestên xwe weşandin, Emînê Evdal di sala 1932'yan û piştî di sala 1934'an û vir da, çîroknivîs Casimê Celîl û romannivîs Erebe Şemo. Ên din wekî Heciyê Cindî, Wezîrê Nadirî, Qaçaxê Murad, banû Cemlîle Celîl, Şakroyê Xido, Ordîxanê Celîl, Tosinê Reşîd, Eskerî Bûyîk û Dr. Celîlê Celîl jî hatin holê.

Çavkanî:

<http://www.kurdishglobe.net/displayArticle.jsp?id=B52EC5D43965EF9E07D3D82AB11AA62A>

Çend xal li bara bikaranîna kurdiya kurmanciyê

Elî Paksêrêşt¹

Rêziman her wekî ku ji navê wê jî diyar e riya rastnivîsînê nîşanî axêver an hînkarekî zimanekî dide ku ji çewtîyan dûr bimînin. Rêziman wekî bendekî peyvên zimanekî li gor riyekê bi hev va dike û zincîreyeka watedar an zincîreya gotarê çêdike. Ew ji me ra dibêje çawan zincîreya gotarê, rêza hevnişînî û ya cihnişiyê çêbikin ku pêşiya tevliheviyê bigirin.

Ziman pûya(dînamîk) ye û diguhere. Ev guhartin an bixweyî ye yan jî bi sepandinê pêk tê. Du cure guhartin di zimanekî da tên dîtîn, derdemî û hevdemî. Derdemî yan yê ku di dirêjîya dîrokê da pêk tên. Ev nîşan didin

¹ - Mîn ev nivîs di kovara ZEND'ê hejmara payîza sala 2012'an da ji bi nasnavê Azad Makûyî dabû weşandin.

Koma nivîskaran ٥٧

kurmancî gellekî ji riya xwe derneketiye lê yên hevdemî nîşan didin ku kurmanciya îro hetanî hin caran dikeve metirsiyên mezin. Evan metirsiyan hin caran bingeha zimên, rêzimên, peyv, ... kirine bin hîkariya xwe.

Ev yek dikare bi awayên curbicur karê xwe bidomîne û hêdî hêdî zimên ji resentiya xwe dûr bixîne. Hin tiştên ku îro hinek nivîskar, rojnameger, ... di nivîsên xwe yên bi kurdî da bi kar tînin û dikare hêdî hêdî û bêyî ku mirov berxwed bibe encamên neyînî li ser zimanê kurdî bihêle ev in:

Gerte (Calque);

Gerte yan calque(bi fransî) ew e ku peyvên zimanekî yeko yeko bêyî ku rastiyan zimanê armanc ber çav bigirî wergerîni û bi kar bîni.

Mînak:

"Alo, ka binêrin temaşevanek ji Amedê li me digere."

Renge gelek kesan hevokên wisa bihîstibin. Eger kesek li Bakûr vê yekê bibihê ji ber ku tirkî jî dizane mebista

bêjer tê digihê, lê kurmancekî din şaş dimîne û ji xwe ra dibêje qey kes winda bûye ku lêdigerin!

‘Li kesî gerîn’ di kurdî da wê demê tê gotin ku kesek winda bibe û nikaribin wî/wê peyda bikin loma jî lêdigerin û hin caran jî ji polîs daxwaz dikin arîkariyê bike û li wî/wê kesî/ê bigere ku peyda bibe.

"Mirovê Ku Ewil Çû Hîvê, Jiyana Xwe Winda Kir"(1).

Mirov jiyane winda nake, mirov kesekî yan tişekî winda dike û lêdigere. Ev yek jî ne bi kurdî ye. Ez bi tirkî nizanim û renga ev yek ji tirkî hatibe gerte girtin. Bi kurdî dibe ‘jiyana xwe ji dest dan’, eger qala şer bê kirin mirov dikare ‘hatin kuştin’ bi kar bibe.

Ev gerte ye û bêyî ku axêver bizanibe rîşa zimên diqelîne. Ev yek hatiye serê zimanê farisî û hetanî gellek derbeyên mezin jî lédane. Peyv dikare bi hêsanî bê û biçê lê gerte bingeha zimên dide ber êrişên nediyar û hêdî

hêdî ji rê derdixe. Farisî ew qasî ji înglîsî gerte wergirtiye ku nîfşa nûya farisî-ziman îro gelek nivîsên farsiya resen a ji sed salî berê ténagihê. Ev gef dikare ji kurdiya kurmancî ra jî metirsî be.

Zayend;

Di kurdiya kurmancî da her peyvek an mê yan jî nêr e. Eger peyv nekeve hevokê û nîşana mê yan nêr bûnê negire, zayenda wê hîn nediyar e û bêzayend tê dîtin. Zayend beşek ji hêmanên zimanê kurdiya kurmancî ye û wî baştir dixemilîne. Di gellek zimanên din wek fransî, almanî, ûrisî, ... da jî zayend heye û berovajî hin nêrînan ev taybetmendî ne tenê neyînî nîne lêbelê xaleka erênî ya zimanî jî ye.

Nîşana mê di dawiya peyvê da wekî /-a, -ya/ nîşana nêr jî /-ê, -yê/ ye. Eger pirjimar bin sa her duyan jî /-yên/ tê (ZAL: r. 137-142), (Tan: r. 43-47), (Kulûnek: r. 82-90), (Zîlan: r. 120-121).

Gelo em kurd çiqasî bi rast nivîsîn an rast gepkirina (axaftin) zimanê xwe wî diparêzin ? Em ê nava hin pirtûk, kovar û malperên kurdî bigerin.

Mînak:

Azad Zal di pirtûka xwe ya bi navê ‘Zimanê Kurdî da dinivîse’: ... ji bo ku ziman jî berhemeke civakî ye ... (r. 27).

‘Berhem’ di kurdî da peyveka mê ye lê di mînaka navlêbirî da ev nîşane nayê dîtin.

Samî Tan di pirtûka xwe ya bi navê "Waneyên Rêzimanê Kurmancî" di rûpela 46'an da ku li ser zayendê ye dinivîse:

"Mîrov nikare vê lîsteyê wekî rênîşaneke tekûz bibîne".

Rênîşan' di kurdî da mê ye û ji rê+ya+nîşan danê tê. Mêbûna xwe jî ji rê (mê) digire. Eger li gorî rêpîvana rêzimanîya kurdiya kurmancî nîşanên navlêbirî sa mê û nêr bûnê ne, pes /-e/ya dawîya rênîşanê sa çi tê ?

Renge di hin beşên Kurdistanê da ev yek bi berfirehî bi kar bê, eger wisan e mirov divê di pirtûkên rêzimana kurdiya kurmancî da guhartinan pêk bîne û bibêje ku /-eke/ jî nîşaneyeka mê bûnê ye, lê na, divê wisan neyê nivîsîn. Em divê xalên wisan ji niha va diyar bikin.

Hin mînakên din:

"Piştî demeke(demeka) kurt ... destnivîsa rêzimana xwe ..."(Reşîd Kurd: r. 6)

"Şandeyeke (şandeyeka) herêma Kurdistanê li Amerîkayê ye"(2)

Konayî;

Ergatîv an bi kurdî konayî cara yekem ji aliyê Adolf Deer va û di sala 1928'an da hat holê. Ev taybetmeniyeka zimanî ye ku di gelek zimanan da heye û ev yek di kurdiya kurmancî da pirrengtir e. Li gor vê rêpîvanê, reftara kirdeya negerguhêz û biresera lêkera gerhuhêz hember kirdeya lêkera gerguhêz yek e. Di gellek nivîs an gotinên hin nivîskar, pêşkêşvanên radyo yan

٦٢ Çend Lêkolînên Zimanî Kurmancî
televîzyonên kurdî yan jî kurdî-ziman da ev yek berçav
nayê girtin.

Dr. Fatime Danişpejûh mamosteya kurd a zimannasiyê
di pirtûka xwe ya bi navê 'Ergetîv di zimanê kurdî da' li
ser vê mijarê bi berfirehî xeber dide.

Mînak:

Min hesp dît.

Min hesp dîtin.

Lê li vê yekê binêrin:

"Li ser daxwaza Hewlêrê Iraqê penaberên Kurd hate
berdan."(3)

Ev hevok ji hêla rêzimana kurdî (mijara konayî va) va şaş
e û mirov dibêje qey kesek nû kurdî hîn bûye û wisan
nivîsiye. Rasta wê dikare ev be:

Li ser daxwaza Hewlêrê, Iraqê penaberên kurd berdan.

Ev hevok jî dikare bi cureyekî din jî bê nivîsîn:

"Kurdistanê û Iraqê li ser rêkirina petrolê û pereyên şirketan li hev kir"(4)

Dikare wiha be:

Kurdistanê û Iraqê li ser rêkirina petrolê û pereyên şirketan li hev kirin.

Nav û peyvên biyanî û yên nekurdî;

Her wekî ku peyvên asayî dema ku dikevin zimanekî din hin caran taybetmendiyan zimanê armanc digirin, di kurdî da jî ev yek dikare pêk bê. Gelek caran em kurd rênîvîsa navên biyanî û nekurdî dikin nav zimanê xwe. Ev yek renga hin caran şaş nebe, lê hin caran nav jî divê reng û kirasê kurdî li xwe bike.

Mînak:

Magazîn(5)

Peyva kurdiya ‘Kovar’ dikare wateya vê peyvê baş bigihîne û pêwîstî bi anînana peyvên biyanî tune.

Lîteratûr(6)

‘Wêje’ di kurdî da heye û ji peyva fransî ya lîteratûr çêtir e. Bikaranîna peyvên biyanî yê ne pêwîst nîşana zanabûnê nîne.

Redaksiyon(7)

‘Nivîskar’ an nivîskarên di kurdî da heye û redaksiyona fransî li vir da tiştekî zêde ye.

Foto(8)

‘Wêne’ bi kurdî ji fotoya fransî dilnîştîr e.

Rênivîs û alfabê;

Îro di destê kurdan bixwe da ye ku kîjan rênivîsê bi kar binin. Rewşa heyî nîşan dide kurmanc bi rênivîsa romen

(latînî) û soran jî bi ya aramî (erebî) dinivîsin. Renge hin kurmanç bi aramî û hin soran jî bi latînî binivîsin, lê pîraniyan ev du rênivîs pejirandine. Hin kurd jî bi sebeb û hokarên diyar û nediyar li ber xwe da rênivîs derxistine. Li gor rêpîvana aboriya zimannasiyê, her çiqasî di bikaranîna zimanekî da xwerûtî hebe, ew qasî karê axêver û bikarhênerên wî zimanî baştir dibe. Ev yek li bara alfabêya kurdî jî dibe yanê her çiqasî hejmara tîpan heya ku dibe kêm be û nivîsa wan xwerûtir be, ew qasî mirov dikare baştir hîn bibe. Îro, hin kurd bi nav; kurdhezîyê lê renga sa xwe nîşandanê û fort danê alfabêyan çêdikin û dixwazin bibin Bedîrxan. Du mînakên li jêr tînim

Elfabêya kurdî & gramera kurdmancî(9):

"To genc rind şir [çê şir] je zanînê tune. Îmam Elî; dorûdi Xadî lî."(10)

Di vê malperê da ku îdîa dikir alfabêya herî pêşketî ya kurdiya kurmançî çêkiriye tîpên wek (ķ, ț, ŷ ...) tîpên dîtin ku di klaviya kurdî da jî tunenin.

"Herwekî me cend jaran gotiye yekitiya milletê kurd bi yekîtiya zimanê kurdî tete pé... (11)

Di vê malperê da ku xwediyên wê diyar nînin lê di nivîsên xwe da îdîa dikin zimannas in û dixwazin ji kurdî ra rê vebijêrin tîpên wek (/î/, /ê/, û tîpa /j/ dewsa /c/), ... tên bi kar anîn.

Encam;

Kurdiya kurmancî ji gelek zilm û serkutiyan, ji zextên atatirkîyan, ji dilnexwestina hin soraniyan, înkara îraniyan û Enfala erebiyan filitiye û xwe gihandiye roja îroyîn. Kurmancî li beramberî zimanên tirkî, farisî û erebî xwe baş parastiye, lê ya girîng ji îro pê va ye. Divê em bixwe bi rast nivîsîn û rast xeberdana zimanê xwe û her tiştê pêwîst ji zimanekî ra taca zimanê xwe bidin ser serê xwe û bi şanazî wê biparêzin, bi roj bikin. Bav û kalên me bi kilam û stranan, bi çîrok û destanan ev mîrate ji me ra hiştine, em divê riyeka hevbeş li ser zimanê xwe bidin ber xwe.

Çavkanî:

1-<http://www.trtxeber.com/haber/dinya/mirove-kuewil-cu-hive-jiyana-xwe-winda-kir-6352.html>

2-<http://rizgari.com/modules.php?name=News&file=article&sid=36235>

3- (<http://rizgari.com/modules.php?name=News&file=article&sid=36216>)

4-http://nefel.com/articles/article_detail.asp?RubricNr=1&ArticleNr=7078

5-<http://www.nukurd.com/magazn>

6- http://nefel.com/articles/article_overview.asp?RubricNr=34

7- <http://www.netewe.com/node/zede.php?do=redaksiyon>

8- <http://diyarname.com/category.asp?Idx=80>

9- <http://www.refsha-zanyne.ir/category/pirtuk/pirtuke-ziman/page/3>

10-<http://www.refsha-zanyne.ir/category/pirtuk/pirtuke-ziman/page/2>

11-<http://www.kurdishacademy.org/>

١٢- ارگتیو در زبان کردی - فاطمه دانش پڙوه - نشر داستان

١٣- دستور زبان کردی کرمانجی - یوسف کلونک زاده - انتشارات

حسینی اصل

١٤- دستور زبان کردی - حسین فلاح پور زیلان - انتشارات حسینی

اصل

15- Waneyên Rêzimanê Kurdî, Samî Tan, Weşanên

Welat

16- Rêziman a Zimanê Kurmancî, Reşîd Kurd,

Weşanxaneya Darozeman

17- Zimanê Kurdî, Azad Zal, Enstîtuya Kurdî ya Amedê

18- Manuel Kurde (Kurmancî), Joyce Blau et Veysî

Barak, l'Harmattan.

Koma niviskaran 69

“Ku” di Kurmancî û Farisî da

Elî Paksêrêşt¹

Pêşgotin;

Di vê nivîsê da, armanc ew ku bibêjin “ku” hem gîhanek hem jî cînavk e. Di rêzimanên kurdî yên heyî da, li ser gellek mijaran, û “ku” jî tev, tiştên kûr nehatine gotin û hin caran jî mixabin yek ji rûyê yekî/a din mijarê vedibêje, bêyî ku tişteki nû lê zêde bike. Hin rêzimanvîs û hin rêzimanzanên kurmanc bi bawer in ku “ku” cînavk e, hin ên din wê gîhanek bi nav dikin, hinek jî “ku” hem cînavk hem jî gîhanek dizanin û ji wê ra du rolan dibînin ku tenê teşeya “ku” wan dişibîne hevdu.

¹ - Min ev nivîs di kovara ZEND'ê hejmara bihara sala 2013'an da jî dabû weşandin.

Di hin nivîsan da bi awayekî nezanistî û navçeperestane “ku” tê redkirin û dewsa wê “ko” tê sepandin, din hin ên din da jî yeknêrînî tune. Em divê bi teşeya “ku” neyên xapandin, lê belê gerek binêrin ka li ku disekine û li gorî wê têxin bin kema xwe. Çûn ku kurdî û farisî hevrişe ne û her ku mirov paşvetir diçe dinêre her du zêdetir dişibin hevdu, loma jî di kêleka lêhûrbûna li ser rêzimana kurmançî, eger em bixwazin hin xalên rêzimana kurmançî zelaltir bin, bêguman, em gerek rêzimana farisî, nemaze ya dîrokî, baş bizanibin. Berovajî vê yekê jî rast e û gellek pisporên zimanê farisî yê wêk Celalodîn Kezazî û hwd. ev yek piştrast kirine û dikin.

Ev nivîs ê bi hevrukirina “ku” di kurmançî û farisî da nîşan bide ku “ku” hem gîhanek e hem jî cînavk û tenê teşeyên wan wek hev in.

1- *Mînak*: Mêrik hat. Mêrik li zanîngehê kar dike.

مثال: مرد آمد. مرد در دانشگاه کار می کند .

Cînavk dewsa navdêr tê û nahêle ew dubare be. Eger em bixwazin van du hevokan bi hev va bikin, divê:

1-Xala navbera wan rabikin, 2- peyva dubarebûyî jî rakin, çûn ku di hevokekê da her çi qasî peyvek dubare be, ew qasî hevokê nexweş dike û hem jî asta wê tîne jêrê. Peyva dubarebûyî di hevoka duduyan da “mêrik” e û bixwe jî kirde ye. Wiha dibe:

Mêrikê ku li zanîngehê kar dike, hat.

مردی که در دانشگاه کار می کند آمد.

“Ku” dewsa peyva “mêrik” hatiye, “mêrik” navdêr e, “ku” bi cihê vî navdêrî hatiye û cînavk e. Gîhanek ne cînavk e, pes nikare dewsa navdêr bê û loma jî “ku” di mînaka jorîn da cînavk e. Mirov dikare vê hevokê bi awayekî din jî derbîne.

Ew mêrikê ku li zanîngehê kar dike, hat.

آن مردی که در دانشگاه کار می کند آمد.

Ew ê ku li zanîngehê kar dike, hat.

آن که در دانشگاه کار می کند آمد.

Ê ku li zanîngehê kar dike, hat.

آنی که در دانشگاه کار می کند آمد.

Ev mînak nîşan dide “ku” di kurmancî û farisî da – wek du zimanên hevrişe – cînavk e û “ku”-yê cîvak teşeya kurtbûyî ya (ew ê ku, ew a ku, ê ku, yê ku, a ku, ya ku, ên ku, yên ku)yan (ew kesê/a ku, ...), ye.

Min pirtûk kirî. Tu pirtûkê nas dikî.

من کتاب را خریدم. تو کتاب را می شناسی.

Min pirtûka ku tu nas dikî kirî.

من کتابی را که تو می شناسی خریدم.

Di vê mînakê da jî “ku” cînavk e û dewsa “pirtûkê” hatiye ku di hevoka duduyan da bireser e.

Hevok dikare wiha jî bê nivîsîn:

Min ew pirtûka ku tu nas dikî kirî.

من آن کتابی را که تو می شناسی خریدم.

2-*Mînak*: Mêrik dibêje: “Ez li zanîngehê kar dikim.”

مرد می گوید: من در دانشگاه کار می کنم.

Eger em bixwazin van du hevokan bi hev va bikin û hevokek tenê çêbibe, wiha dibe:

Mêrik dibêje ku ew li zanîngehê kar dike.

مرد می گوید که او در دانشگاه کار می کند.

Di vê hevokê da “ku” bi cihê tu kesî yan tu tiştî nehatiye, me bixwe lê zêde kiriye ku du hevokan bigihîne hevdu, loma jî gîhanek e. Lê di hevoka pêşîn da “ku” bi cihê navdêra “mêrik” hatibû, yanê dewsa peyva heyî da, peyvek rabû, “ku” hat dewsa wê, lê li vir da “ku” dewsa tu peyvê nehatiye û tu peyv jî ji holê ranebûne. Li vir, teşeya “ku” her “ku” ye, ne wek cînavk ku (ew ê ku, ...) bûye.

3-*Mînak*: Ku tu nexwînî, tu yê bi ser nekevî.

(Eger) ku tu nexwînî, tu yê bi ser nekevî.

اگر (که) نخوانی، موفق نخواهی شد.

Berovajî nêrînên hin rêzimanannivîsên kurmanc, ev “ku” ne gîhanek e. “Ku” teşeya kurtbûyî ya “Eger ku” ye. Ev yek di farisiya kevn da jî wisan e û tiştê balkêş jî ev e ku di kurmancî da “eger”-a wê ketiye û bûye “ku”, lê di farisiya nûjen da berovajî wê, “ku” ketiye û “eger” maye. Ev yek bi zelalî nîşan dide ev “ku” ne gîhanek e ne jî cînavk, lê peyva mercê ye û tenê teşeyê wê (yê mayî) wekî gîhanek û cînavka “ku” ye ku qala wan hat kirin.

4-*Mînak*: Dema ku hat, min haydar bike.

وقتی که آمد، به من خبر بده.

Dibe ku ew jî kurd be.

شاید که او نیز کرد باشد.

Di van mînakan da “ku” ne gîhanek e ne jî cînavk. “Ku” beşek ji koma girêdanka hokerî ye ku wateyên cur be cur didin û di mînaka yekem da wateya demê û di ya duduyan da jî wateya îhtîmalê dide. Komekên wisan gellek in.

5-*Mînak*: Ew diçe ku ?

Dikare wiha jî bê nivîsîn: Ew diçe ku derê ? Ew diçe kê derê ? Ew diçe kîj derê ? Ew diçe kîjan derê ? Ew diçe kîjik derê ?

او کجا می رود ؟ او کدام جا می رود ؟ او کدامین جا می رود ؟

Di vê mînakê da jî “ku” cînavka pirsyarî ya cih û war e. “Ku” awayê kurdubûyî yê “ku der” e. Beşeka wê (der) hin caran nayê nivîsîn lê bi awayê veşartî di wateyê da heye.

Encam;

“Ku” hem gîhanek e hem jî cînavk. Ev yek li gorî rola wê di hevokê da diyar dibe. “Ku” ya cînavk kurtbûyî ya (Ew ê/a, ...) ye û tenê teşeya wê wek “ku”-ya gîhanek e. “Ku”-ya gîhanek bi cihê tu peyva hevokê nayê, tenê sa gihandinê tê, lê “ku”-ya cînavk tê û peyvekê(kirde yan bireser) ji holê radike û her du bi hev ra nikarin hevdem bîn.

Ev yek di farisî da jî wek kurmancî ye û pêwîst e sa baştêgihîştina hin xalên baş zelalnebûyî yên rêzimana kurmanciyê, rêzimanzan û rêzimannivîsên kurd farisî jî baş hîn bibin û lêkolînên mijaran bikin.

Çavkanî:

1-Grammaire Kurde, Harmatan, Joyce Blau et Veysi Barak

2-Kurdish Grammar, M. Tackston

3-Rêzimana Kurmancî, Samî Tan

4-<http://www.amidakurd.net/qunciknivis/ku>

5-[http://nefel.com/articles/article_detail.](http://nefel.com/articles/article_detail.asp?RubricNr=10&ArticleNr=41)

[asp?RubricNr=10&ArticleNr=41](http://nefel.com/articles/article_detail.asp?RubricNr=10&ArticleNr=41)

٦- دستور زبان تاریخی فارسی، انتشارات سمت، دکتر ابوالقاسمی

٧- دستور زبان فارسی، انتشارات دانشگاه تهران، دکتر خانلری

**Çend Lêkolînên Zimanî
ser
Kurmancî**

Klêmans Skelbêr û yên din

Wergêr: Elî Paksêrêşt

Weşanxaneya **PÊNIVÎS**

Koma niviskaran ۷۹